

METODOLOGIJA OBRADE ARHIVSKOG GRADIVA GOSPODARSTVA IZ RAZDOBLJA SOCIJALIZMA

Matko Rako*

UDK: 930.253

Matko Rako: Metodologija obrade arhivskog gradiva gospodarstva iz razdoblja socijalizma. Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 8/2009, str. 203–208.

Izvirnik v hrvaščini, izvleček v hrvaščini in nemščini, povzetek v nemščini.

Osim standardne metodologije koja je u primjeni pri obradi arhivskog fonda, svaka klasifikacijska skupina fondova u nacionalnom klasifikacijskom sustavu, zahtijeva posebne postupke pri obradi i opisu arhivskog fonda. Nastojat ćemo ukazati na metodologiju obrade arhivskih fondova gospodarstva iz razdoblja socijalizma koja je primjenjivana u Državnom arhivu u Zagrebu.

UDC: 930.253

Matko Rako: Bearbeitungsmethodologie der Wirtschaftsarchive aus der Zeit des Sozialismus. Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 8/2009, pp. 203–208.

Original in Croatian, abstract in Croatian and German, summary in German.

Auser der Standardmethodologien welche bei der Bearbeitung der Archivbestände der Verwendung üblich sind, beansprucht jede Klassifikationsgruppe der Bestände im nationalen Klassifikationssystem Sonderverfahren bei der Bearbeitung und Beschreibung der Archivbestände. Wir werden uns bemühen auf die Bearbeitungsmethodologie der der Wirtschaftsarchive aus der Zeit des Sozialismus zu deuten welche im Staatsarchiv in Zagreb verwendet werden.

Ključne besede: metodologija, gospodarstvo, socializam, obdelava fonda.

1. FONDOVI GOSPODARSTVA U DAZGU

U DAZG-u klasifikacijska skupina G dodijeljena je fondovima gospodarstva. Broj pohranjenih fondova je 465. Od toga je 338 fondova nastalo djelovanjem stvaratelja u vrijeme tržišne privrede, odnosno kapitalizma, a 110 fondova je djelovalo u vrijeme planske privrede, odnosno socijalističkog društvenog uređenja, bilo kao sljednici bilo kao oni koji su osnovani u to vrijeme, čija je posebnost u odnosu na vrijeme prije i vrijeme koje je nastupilo početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća neusporediva i vjerojatno neponovljiva po svojoj organizaciji, djelovanju i učincima dirigiranim politikom.

Klasifikacijska skupina G podijeljena je na tri podklasifikacijske skupine. G1 obuhvaća fondove do 1945., G2 fondove 1945.-1990., a G3 fondove nakon 1990. godine. U skupini G2 imamo fondove čiji su stvaratelji djelovali do 1990. godine. Velika većina prestala je djelovati u socijalizmu, a manji broj značajnijih stvaratelja nastavio je djelovati i nakon 1990. godine. Tu spadaju tvornice, poduzeća, razna udruženja koja su imala velik značaj u razvoju gospodarstva. Manje značajni fondovi uglavnom obuhvaćaju trgovine, ugostiteljstvo, turizam, zanatstvo i seljačke radne zadruge.

* *Matko Rako, arhivist specijalist, II Odjel za sređivanje i obradu arhivskog gradiva, Državni arhiv u Zagrebu, Avenija Dubrovnik 36, 10000 Zagreb, Hrvatska.*

2. PRILIKE U GOSPODARSTVU U VRIJEME SOCIJALIZMA

Osnivanjem nove države Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1945. uspostavljeno je novo društveno i političko uređenje koje se odrazilo i u gospodarskom životu. Prvi poslijeratni zakoni o organima narodne vlasti sankcioniraju centralističke tendencije, a principu demokratskog centralizma daju nove forme. Razlozi za to proizašli su iz potrebe izgradnje nove države te jedinstvenom i planskom razvoju cijele društvene zajednice. U tom cilju izgrađen je takav društveno - gospodarski sustav u kojem je kroz državni oblik vlasništva odlučujuću ulogu u upravljanju imala država, posebno njezini najviši izvršni organi.

Nova državna uprava postupno je donosila zakone po kojima je sustavno postajala jedini vlasnik, titulirajući novostečenu imovinu sintagmom *društveno vlasništvo*.¹ Nastupilo je razdoblje socijalističkih društveno političkih i gospodarskih odnosa. Gospodarstvo je prošlo kroz specifičan razvojni put od centralističkog do tzv. radničkog samoupravljanja izgrađenog na koncepciji udruženog rada. Važno je naglasiti činjenicu da su gospodarski resursi u početku bili u državnom, a zatim u društvenom vlasništvu. Najveći dio vlasništva pripadao je državi, manji gradu, a najmanji je ostao u privatnom vlasništvu.

Već su Odlukom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenoga. 1944. predviđeni organi koji će donositi odluke o prijelazu imovine u državno vlasništvo, a to su Kotarski sudovi i Gradska komisija za konfiskaciju. Istom odlukom osnovani su organi koji su štitili i upravljali tom imovinom. Osnovana je Državna uprava narodnih dobara² pri Saveznoj vladi FNRJ, koja je bila pod upravom Povjereništva, odnosno ministarstva za industriju. DUND se dijelio na odsjeke od kojih je svaki imao djelokrug upravljanja dobrima u određenoj oblasti industrije, građevinarstva, trgovine itd. DUND je prestao djelovati 14. lipnja 1946., a poslove je preuzela Komisija za narodnu imovinu vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Komisija je prestala djelovati 28. siječnja 1947., a poslovi su prešli na odgovarajuća savezna ministarstva.

Pri republičkoj vladi osnovana je Zemaljska uprava narodnih dobara Federalne Hrvatske³, koja je djelovala preko okružnih, odnosno gradskih Uprava narodnih dobara, davala im smjernice za rad i vršila kontrolu nad njihovim djelovanjem. Kao takva štitila je imovinsko pravne interese države, evidentirala imovinu, davala pravna mišljenja i vodila sporove, postavljala upravitelje nad podržavljenom imovinom, te vodila evidenciju o cjelokupnoj imovini Federativne države Hrvatske koja je došla pod državnu upravu ili prešla u državno vlasništvo.

¹ Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije, SL, 40/45, 70/45.

Zakon o potvrdi i izmjenama i dopunama Zakona o konfiskacije imovine i izvršenju konfiskacije, SL, 61/46.

Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća, SL, 98/46, 35/48.

Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, SL 52 /-

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, SL, 64/45, 24/46, 101/47, 105/48, 21/56, 55/57, 10/65.

Osnovni zakon o eksproprijaciji, SL, 28/47.

Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama, Sl, 22/53, 27/53, 4/57, 46/62, 10/63.

Zakon o komasaciji zemljišta, NN, 60/54.

² DUND, SL DFJ, 1945.

³ ZUND, NN 55/1945.

PRILIKE NA PODRUČJU NADLEŽNOSTI DAZG -a

S područja nadležnosti Državnog arhiva u Zagrebu su i fondovi uprave nastali djelovanjem oblasti, okruga i kotara Zagreb, a od najvećeg značaja i s najvećim brojem gospodarskih subjekata, detaljnije će biti prikazan utjecaj stvaratelja fonda uprave na gospodarstvene prilike na području grada Zagreba.

Upravno - teritorijalne jedinice od Narodnog odbora oblasti Zagreb (1949.-1951.), Okružnog narodnog odbora Zagreb (1945.-1947.), Narodnog odbora kotara Zagreb (1945.-1955.), Narodnog odbora grada Zagreba (1945.-1963.) Narodnog odbora općina (1952.-1963.), Skupštine grada Zagreba (1963.-1990.), Skupština općine, (1963.-1967). / (1974.-1990.) bile su kao izvršna tijela strukturirane kroz povjereništva, odnosno odjele za sve grane gospodarstva dok je općina kao upravno - teritorijalna jedinica imala samo jedan odjel.

Tijekom navedenog razdoblja često su se događale promjene glede naziva odjela i drugih tijela pri upravi koje su bile u svezi s promjenama u bivšoj državi tako da nije bilo jezične ujednačenosti. Stoga ću upotrijebiti izvorne nazive, iako želim samo istaknuti njihovu brojnost i u nekom razdoblju paralelno djelovanje.⁴

Ilustracije radi navest ćemo sva tijela uprave koja su se odnosila na grane u gospodarstvu pri Narodnom odboru oblasti Zagreb do kraja njegovog djelovanja 1951. godine. Postojalo je Povjereništvo za industriju i obrt, Povjereništvo za lokalnu privredu, Povjereništvo za državne nabavke, trgovinu i ugostiteljstvo, Povjereništvo za poljoprivredu, Povjereništvo za šumarstvo, Povjereništvo za financije, Povjereništvo za stambene i komunalne poslove, a pri Okružnom narodnom odboru Zagreb do kraja djelovanja 1947. postojali su Odjel trgovine i opskrbe, Odjel za poljoprivredu, Odjel za šumarstvo, Odjel za obrt i industriju, Odjel građevinski i tehnički odjel. Pri Narodnom odboru kotara Zagreb postojali su također odjeli za pojedine grane gospodarstva.

Navedena tijela uprave, svako na svojoj razini sudjelovali su u ostvarivanju općedržavnog plana. Narodni odbor okruga rukovodio je u izgradnji i primjeni vlastitog privrednog plana te su u oblasti plana donosili i ostvarivali okružni privredni plan, razmatrali i davali mišljenja o planovima određenih ustanova i poduzeća, a glede područja industrije i obrta upravljali su državnim industrijskim poduzećima, davali dozvole za rad privatnim i zadružnim industrijskim i obrtnim poduzećima i radnjama; određivali proizvodne zadatke industrijskim i obrtnim poduzećima u okviru privrednog plana, osnivali i upravljali okružnim građevinskim poduzećima i davali dozvole za osnivanje privatnih građevinskih poduzeća i poduzeća za proizvodnju građevinskog materijala.

U oblasti trgovine su vodili brigu o organizaciji unutarnjeg tržišta u okrugu uključujući određivanje i kontrolu cijena, reguliranju održavanja sajмова, visini naknade za transportne i slične usluge; planiranju snabdijevanja u okrugu, otkupu sirovina i namirnica, rukovođenju raspodjelom racioniranih namirnica, te borbi protiv špekulacije; osnivanje i rukovođenje okružnim trgovačkim poduzećima, kao i davanje dozvola privatnim i zadružnim trgovačkim poduzećima.

⁴ Od 1950. godine koristili su se različiti nazivi tijela uprave. Tako su postojala Povjereništva 1949.-1951. g. Savjeti 1950.-1951. g., Odjeli sve do 1963. g. Sekretarijati od 1956.-1967. g. kada se uvode nove upravno - teritorijalne jedinice, Skupština grada Zagreba i Skupština općine, koja je imala samo jedan odjel za područje gospodarstva. Uz navedene organe uprave postojali su i komiteti, zavodi, komisije, savjeti, inspektorati, sve do 1990. godine.

2.1.1. PRILIKE NA PODRUČJU GRAD ZAGREBA

Od osnivanja Narodnog odbora grada Zagreba 1945. sve do 1963. postojali su mnogobrojni odjeli: Odjel za zanatstvo i obrt, Odjel za trgovinu i obrt, Odjel za turizam i ugostiteljstvo, Povjereništvo za državne nabavke, Odjel za poljoprivredu, Odjel za financije, Odjel za građevinarstvo, Odjel za komunalne poslove, Odjel za lokalni saobraćaj, Odjel za stambene poslove, Odjel za narodnu imovinu.

Paralelno uz odjele gospodarstva postojala je Gradska uprava narodnih dobara⁵ i Direkcije.

Predsjedništvo vlade Narodne Republike Hrvatske osnovalo je GUND krajem mjeseca svibnja 1945. na osnovu saveznih propisa. GUND je imao zadatak štiti imovinu i provoditi savezne zakone. Odlukom Predsjedništva vlade Narodne Republike Hrvatske od 12. ožujka 1946. ukinut je GUND i osnovan Odjel narodne imovine Gradskog narodnog odbora koji je djelovao do mjeseca ožujka 1947. godine.

Direkcije kao administrativno - operativno rukovodstvo državnih i gradskih poduzeća osnivane su za pojedine grane gospodarstva. Tako su postojale direkcije komunalnih poduzeća, gradskih opskrbi poduzeća, automobilske saobraćaja, poljoprivrednih poduzeća, prehrambenih poduzeća, poduzeća za proizvodnju građevinskog materijala, gradskih saobraćajnih poduzeća, trgovačkih poduzeća, ugostiteljskih poduzeća, građevnih poduzeća, kemijske i grafičke industrije, metalne industrije i za tekstil i kožu.

Osnivanje i ukidanje Direkcija provodio je Gradski narodni odbor od 1947.-1952. godine. U okviru svoje nadležnosti vodile su skrb o pravilnoj organizaciji poduzeća, sastavljanju radnih i financijskih planova, o prenošenju obrtnih sredstava na druga poduzeća, snabdijevanju i prodaji proizvoda, provodile financijsku reviziju kao i kadrovsku politiku.

Vidljivo je da u novom društveno - političkom uređenju nije ništa izmicalo nadzoru države. Osim zakonske regulative i dostupne literature, nastojali smo uvidom u arhivsko gradivo fondova br. 37 Narodni odbor grada Zagreba i fonda br. 948 Skupština grada Zagreba (1963.-1990.) pohranjenih u DAZG-u utvrditi strukturu stvaratelja fonda, te proučiti sadržaj nama bitnih cjelina fonda, odnosno onih koje se odnose na opisanu problematiku. Iz svega je vidljivo da su odjeli na svojoj razini vodili brigu o gospodarskim subjektima ovisno o djelatnosti.

Tako je Odjel za trgovinu i opskrbu preuzimao trgovačke i ugostiteljske subjekte, Odjel za industriju i obrt one obrte koji su se bavili proizvodnjom i tvornice koje su bile u nadležnosti grada, Odjel za komunalne poslove i građevinarstvo imao je nadležnost nad zemljištem i objektima privrednog sadržaja koji su kasnije dodjeljivani nekim postojećim ili osnovanim privrednim subjektima. Sredstva za proizvodnju kao što su strojevi, zatečene sirovine, gotovi proizvodi preuzimao je svaki odjel na koje se određeno odnosilo.

Raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i stvaranjem samostalne suverene Republike Hrvatske, upravna tijela općina prestala su djelovati 31. 12. 1990. g.⁶

⁵ GUND.

⁶ NN 90/92.

Tijela gradske uprave djelovala su do 1992. g.⁷ kada je donesen Zakon o gradu Zagrebu, kojim je uspostavljeno novo ustrojstvo uprave grada Zagreba.

3. PREUZIMANJE GRADIVA FONDOVA GOSPODARSTVA

Navedena društveno - politička situacija 1945. odrazila se i na preuzimanje arhivskog gradiva fondova gospodarstva, oformljenje fondova i u konačnici na njihovo sređivanje i opis.

U razdoblju od 1945.- 1950. brojni gospodarski subjekti slijedom zakona nove države likvidirani su, drugi su nastavili s radom pod novim imenom, a malobrojni su produžili *neometano* djelovati.

Stoga je već 1947. započelo preuzimanje arhivskog gradiva fondova gospodarstva i preuzimano je u više navrata od imatelja Gradskog narodnog odbora. Uz fondove čiji su stvaratelji likvidirani poslije 2. svjetskog rata do sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća preuzimani su stvaratelji koji nisu likvidirani, već su nastavili djelovati u socijalizmu, ali i stvaratelji koji su osnovani i ukinuti u socijalizmu. U DAZGU je pohranjeno oko tridesetak takvih fondova i radi se uglavnom o fondovima zadruga, trgovina i ugostiteljstva. Osnivanjem države Hrvatske i prelaskom na tržišnu privredu, odnosno kapitalističku ekonomiju, brojni gospodarski subjekti su prestali s radom, a neki od njih su i preuzeti u Arhiv.

Kako su u početku zapisnici sastavljeni u samom arhivskom sabirnom centru ili naknadno u Arhivu gdje se navodi *Odjel imovine Gradskog narodnog odbora* kao imatelj koji predaje arhivsko gradivo Arhivu, važno je istaknuti da su primopredajni popisi obuhvaćali pet, deset i više fondova. Ta praksa se nastavila i nadalje. Manji broj fondova preuzet je od stvaratelja pojedinačno i kod kojeg se sastavljao zapisnik. Popisi arhivskog gradiva bili su manjkavi i najčešće su sadržavali tehničke jedinice, a rijetko vrstu arhivskog gradiva ili serije.

Uvidom i analizom predmetnih fondova gospodarstva u Državnom arhivu u Zagrebu može se zaključiti da je preuzimano gradivo od imatelja i stvaratelja bez nekog temeljitog vrednovanja, odnosno kategorizacije. Arhivsko gradivo je bilo nesređeno, najčešće u velikim ambalažnim kutijama ili svežnjevima.

Važno je kazati da je zaista trebalo početi od prve faze sređivanja i to kad je u pitanju identifikacija fonda, ali isto tako i oformljenje fonda prema pravilima struke, prvenstveno razdoblje djelovanja stvaratelja prema klasifikaciji, važećoj onda kao i danas, a ta je razdjelnica 1945. godina. Naime, kako su neki stvaratelji djelovali u prethodnoj državi i nastavili djelovati kratko, do likvidacije u novostvorenoj, javilo se pitanje formiranja fonda. Puno jednostavnije je bilo oformiti fond čiji je stvaratelj započeo i završio s radom u socijalizmu. Kod najznačajnijih stvaratelja, njih petnaestak, koji su nastavili s radom i u socijalizmu gotovo do devedesetih godina 20. stoljeća bitno je bilo ustvrditi da je riječ o slijedniku, često puta s istim opisom nadležnosti, ali druge upravljačke strukture. Analizom ovih fondova imamo mogućnost zorno na arhivskom gradivu komparativnom metodom uvidjeti posebnosti rada i upravljanja u vremenu do 1945. i poslije 1945. godine.

Posebnu pažnju trebalo je posvetiti zapisnicima i popisu arhivskog gradiva, posebno kod zapisnika koji sadrže deset i više fondova. Kako sam zatekao u dosjeima

⁷ NN 90/92.

fondova gospodarstva uz primopredajne i privremene popise bilo je nužno radi točnosti usporediti privremeni popis sa stanjem samoga fonda, odnosno odgovara li prema vrstama i količinama. Nakon toga bilo je nužno istražiti podatke o osnivanju i ukidanju, odnosno likvidaciji stvaratelja kao i provjeriti promjene imena ali i strukturu uprave kroz trgovačke registre i pripadajuće im zbirke isprava.

Zakonske okvire u kojima su djelovali već smo naznačili, a isto tako je trebalo istražiti i zakonsku osnovu prema kojoj su pojedini subjekti nastavili s radom ili započeli. Moralo se voditi računa je li riječ o društvu ili možda o obrtu. U nedostatku relevantnih podataka o stvaratelju fonda, iako je veliki broj navedenih fondova fragmentarno preuzet, od velike nam je koristi bio sadržaj samog gradiva, jer smo često puta iz njega utvrdili strukturu stvaratelja i stvarnu nadležnost budući da do tih podatke nismo mogli doći ni iz dopunskih izvora, ni iz literature koja se odnosi na stvaratelja.⁸

Tek nakon utvrđivanja ovih relevantnih podataka moglo se započeti sa sređivanjem i opisom fonda. Od devedesetih godina pri postupku sređivanja i obrade arhivskog fonda primjenjuje se Opća međunarodna norma za opis arhivskog gradiva.⁹

Izloženi metodološki postupci pri obradi fondova gospodarstva, kao i posebni društveni uvjeti u kojima su djelovali nametnuli su nam se u našoj praksi i uvjetno kazano, standardizirali su pristup obradi i sređivanju navedenih fondova.

ZUSAMMENFASSUNG

BEARBEITUNGSMETHODOLOGIE DER WIRTSCHAFTSARCHIVE AUS DER ZEIT DES SOZIALISMUS

Im Text der die angewendete Methodologie bei der Bearbeitung des Wirtschaftsbestände behandelt, haben wir die Bestände der Schöpfer, welche in der Zeit des Sozialismus tätig waren und ihre Tätigkeit in dieser Zeit beendeten, sowie auch die Bestände der Schöpfer, welche bis zu ihrem Ende tätig waren gekennzeichnet.

Wir haben uns bemüht die Verwaltungsvertikale und ihre Struktur im Hinblick auf die zahlreichen strukturellen Einheiten zu schildern, welche die Wirtschaft betrafen da ihre Rolle bedeutend und sehr erkennbar in den ersten Jahren nach dem Krieg war, zugleich illustriert sie aber, wie viel die Kontrolle über die Herstellungsmittel dem Staat bedeutet hat. Im Hinblick auf diese Tatsache haben wir sie als obligatorischen Teil angeführt, welcher durchgearbeitet werden muss, als ein Hauptbestandteil bei der Bearbeitung und Beschreibung des archivalischen Wirtschaftsmaterials. Wir haben die Umstände unter denen wir das Material solcher Bestände übernehmen hervorgehoben und fachliche Dilemmas und Verfahren die zur endgültigen Hauptregelung der Bestände vorangegangen sind angeführt.

⁸ Literatura je manjkava i do sada nismo pronašli onu koja bi ovu problematiku sustavno obrađivala.

⁹ ISAD(G) Zagreb 1997. g. i 2001. g. i Međunarodna norma arhivističkog normativnog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji ISAAR (CPF), Zagreb, 1999. godine.